

QARAQALPAQ HÁM TÚRKMEN FOLKLORINDA HÁYYIW QOSIQLARINIŇ IDEYA-MAZMUN TIPOLOGIYASI

Kewlimjaeva Gúlmira Qonaqbay qızı,
Berdaq atındađı QMU “Inglis tili hám ádebiyatı”, kafedrası erkin izleniwshisi

Annotaciya

Maqalada túrkiy xalıqlar folklorında, sonıń ishinde qaraqalpaq hám túrkmen folklorında háyyiw janrıńın mazmun tipologiyası salıstırmalı talqıǵa tartıladı, olardıń mazmun uqsaslıǵı anıqlanadı.

Tayaniş sózler: *folklor, háyyiw janrı, mazmun, tipologiya, didaktika.*

Аннотация

В данной статье рассматривается типология содержания жанра колыбельная в каракалпакском и туркменском фольклоре тюркских народов, а также проанализирован сравнительно-типологический аспект.

Ключевые слова: *Фольклор, алла жанр, содержание, типология, дидактика.*

Hámmemizge belgili, xalıq awızeki dóretpeleriniń keń tarqalǵan, náresteniń jariq dúnya esigin ashqan payıtında aytilatuǵın poetikalıq kórinisleriniń biri bul – háyyiw. Ol ana júreginen shıǵatuǵın tolǵanı menen súyinishin, olardı jubatıwshı hám quwandırıwshı kórkem qatarlardan dúzilgen analardıń qosıǵı bolıp tabıladı.

Xalqımız erte zamanlardan beri jas áwladtı ádepli, miynet súygish, watanpárwar, jetik insanlar etip tárbiyalawda kórkem ádebiyat, folklor miyraslarımız da ayrıqsha orın iyeleydi. Sonıń ishinde háyyiwler de didaktikalıq áhmiyetke iye bolıp, balanıń tárbiyasında baslı áhmiyetke iye.

Túrkiy xalıqlar folklorında, sonıń ishinde qaraqalpaq hám túrkmen foklortanıw iliminde háyyiwler haqqında izertlengen birqansha ilimiy jumısları bar. Máselen, qaraqalpaq folklorında «háyyiw» termininiń teoriyalıq ataması haqqında ilimpazlar Q.Ayımbetov, Q.Maqsetov hám basqalardıń izertlew jumıslarında ushırasadı. Bul janrdıń ózine tán ózinshelikleri haqqında «Qaraqalpaq folklorı» 100 tomlıǵınıń 99-tomında «Ayalaw poeziyası» dep kirgiziledi. Kóp tomlıqta «háyyiwler hám termishler náresteni sóz benen sóz ırǵaǵına zawıqlandıırıp barsa, ana menen bala ortasındaǵı sóylemler bóbektiń til ashıp sóylewine, sózlik qorınıń ósip barıwına, qorshaǵan dúnyanı jaqınnan tanıwına sebepshi boladı», - dep kórsetilse, jáne de «ayalaw poeziyanıń balalar folklorınıń basqa úlgilerinen parqı, bunda tiykarǵı atqarıwshılar: birinshiden – ata-ana, ekinshiden – tárbiya isi menen shuǵıllanıwshı enebikelerdir» [1. 11.] – dep kórsetiledi.

Haqıyqatında da háyyiwler balanıń til ashıp sóylewine úlken tásir etedi. Máselen, qaraqalpaq folklorındaǵı háyyiwlerge itibar bereyik. Máselen:

Háyyiw, háyyiw, háy quslar,

*Uyańız qayda bayquslar?
Bópem meniń uyqılaptı,
Uyaǵa qaytıń, háy quslar. [1. 457.]*

Bul shuwmaqta allegoriyalıq mazmun arqalı balanıń uyqılaw jaǵdayın quslarǵa xabar beriw halatı menen túsindiriwge háreket etiledi. Qosıqtıń formasına itibar bersek, qosıq 8 buwınlı, *a a b a* kórinisindegi tórt qatar uyqastan ibarat. Usı tórt qatarda ayılǵan pikirlerdi tásirli jetkeriw ushın qosıqta qaytalawlar da keń qollanılǵan, yaǵnıy “Háyyiw, háyyiw, háy quslar”, “háy quslar” kórinisinde.

*Háyyiw, háyyiw, hál bolǵay,
Balam meniń bay bolǵay,
Áwliye-pirler qollaǵay,
Az dáwletiń mol bolǵay [1. 457.]*

Bul shuwmaqta ananıń balaga jaqsı tilekleri bayan etilgen. Bizıń ata-babalarımızda ata-ananıń tilegi bala ushın, onıń kelesheginiń jaqsı bolıwı ushın áhmiyetli esaplangan. Sonlıqtan, bul háyyiwde de ana óz balasına jaqsı ishki sezimlerin tógip saladı.

Qaraqalpaq folklorında háyyiwler bes qatardan turatuǵın shuwmaqlar da kóp ushırasadı. Máselen:

*Háyyiw, háyyiw, háyyası,
Uyıqlap jatır balası,
Tal besigin terbeter,
Háyyiw aytıp anası
Háyyiw, háyyiw, háyyiw-ay [1. 457.]*

Shuwmaq bes qatardan ibarat bolıp, ol *b b w b g* kórinisinde uyqasadı. Onda ananıń balasına jaqsı tilekleri bayan etilgen bolıp, balanıń besiginiń aǵashtan jasalıwın “Tal besigin terbeter” kórinisinde súwretleydi. Usı jerde jáne bir maǵlıwmattı aytıp ótiwimiz kerek. Qosıqta “tal besigin” sóz dizbegine itibar bergenimizde túrkiy xalıqlar, sonıń ishinde ózbek, qaraqalpaq hám túrkmen folklorında bala besiginiń aǵashtan isleniw bul mifologiyalıq tusinikler menen de baylanıslı. Sebebi aǵash yaki miyweli aǵashtan paydalanılıp, besik islew balanıń keleshekte aǵashtay ónip-ósiw tilekleri menen baylanıslı. Miyweli aǵashtan paydalanıw túsiniǵi, ırımı da terek totemi menen baylanıslı mifologiyalıq kózqaraslar tiykarında kelip shıqqan bolıwı itimal.

Jáne bir háyyiwge itibarımızdı qaratayıq:

*Meniń qaraǵım barında,
Qızıl alma qolında.
Qızlar onıń janında.*

*Tođız alma qolında,
Qızlar onıń jolında.*

Qaraqalpaq “Háyyiw”lerinde qızıl alma kóbinese úl perzentlerge aytılıp, jetiklik, kámillik simvöllik mánisinde qollanılğanı kózge taslanadı. Háyyiwde ananıń balasına jaqsı tileklerin aytıwı menen keleshekte jetik insan bolıp úlkeyiwin, aqıllı qızğa úylenip, shańaraq bolıwın ónıp-ósiwi haqqındağı ishki sezimler kórkem bayanadı.

Usınday hayyiwler túrkmen folklorında да бар. Máselen:

*Meniń gülüm ay ýaly,
Aýa-Güne tay ýaly,
Agzyndan bir söz alsań,
Gant atylan çay ýaly-
Huwwa, balam, huwwa-huw!... [3. 57.]*

Bul shuwmaqta ananıń balasına jaqsı tilekleri, teńewler menen kórkem bayanlangan. Bunda bala gülge teńeledi. Bunday teńew qaraqalpaq háyyiwlerinde:

*Háyiw, háyiw appađım,
Gül júzünde japırađım*

- degen kóriniste ushırasadı. Usı orında eki xalıq folklorındağı háyyiwlerdi salıstırıp qarađanımızda gül – balanıń sulıwlıđı hám japıraq – ómir simvöllik mánisinde qollanıladı. Demek, gül obrazı dúnya hám turkiy folklorında kórkemlew quralı sıpatında keń jayılgan hám tipologiyalıq ózgesheliklerdi júzege keltiredi.

Túrkmen folklorında:

*Allay-allay allasy,
Gül ýassykda kellesi,
Óz söýgüli balasyn
Söýsün garry enesi
Huwdi, balam, huwwa-huw!... [3. 57.]*

degen háyyiwde de gül teńew detalı retinde qollanılğan.

Juwmaqlap aytqanımızda, qaraqalpaq hám túrkmen fol'klorında háyyiwlerdi salıstırıp qarađanımızda, olarda ideya-mazmun jaqtan uqsaslıqtıń bar ekeni kózge taslanadı.

Ádebiyatlar:

1. Қарақалпақ фольклоры. т.88-100. Нөкис, 2015.
2. Garryýew B. Çaga terbiýesi hüwdüden başlanýar. Ashgabat, 1971.
3. Otdyýew G., Atdaýewa N. Túrkmen halk döredijiligi. Ашгабат, 2010.